

4 Precepi podnebnih sprememb

Marko Polič

4.1 Ozadje problematike

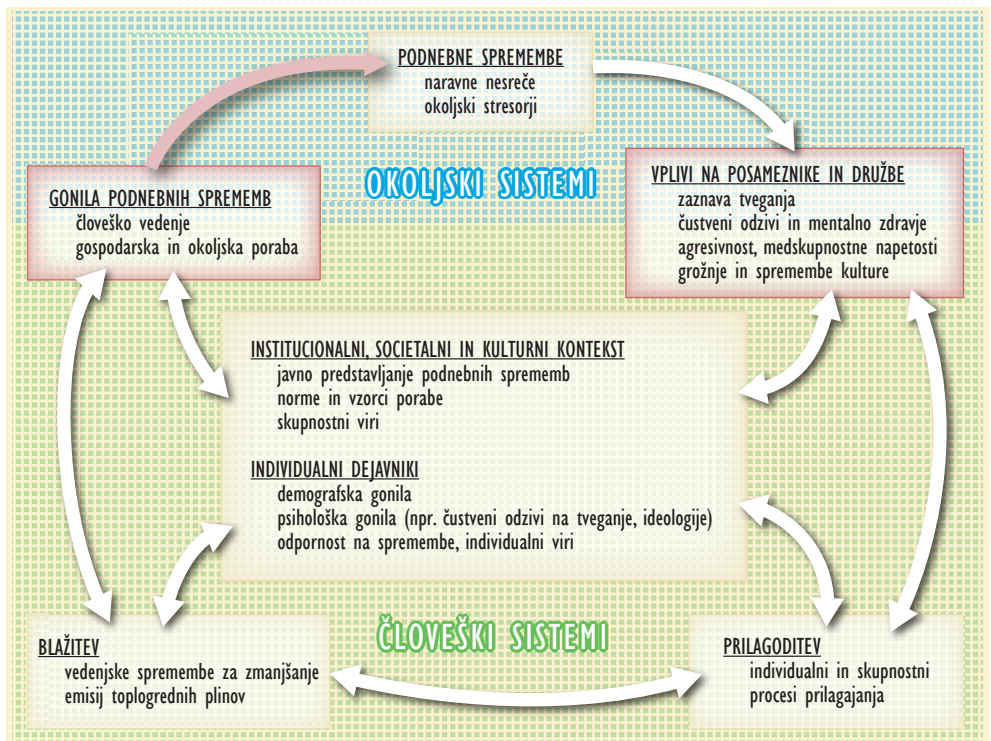
Mednarodna komisija za podnebne spremembe že vrsto let, tudi v svojih poročilih (IPCC, 2014, 2022), ugotavlja, da je človeški vpliv na podnebne spremembe jasen in naraščajoč ter opazen povsod na Zemlji. V preteklem stoletju so človekove dejavnosti spremenile Zemljino podnebje, ki zdaj presega temperaturni obseg, v katerem se je človeštvo razvijalo v zadnjih 10.000 letih. Mednarodna komisija za podnebne spremembe v svojem poročilu med drugim poudarja, da bolj ko človeška dejavnost vpliva na podnebje, večja je nevarnost hudih, vseprisotnih in nepovratnih vplivov na ljudi in okolje, hkrati pa meni, da človeštvo razpolaga s sredstvi za omejevanje teh sprememb in zmanjšanje tveganj. Toda ustalitev naraščanja temperature pod 2 °C glede na predindustrijsko raven zahteva takojšnje in temeljito ukrepanje. Povezanost med spremembo temperature in človeško dejavnostjo, ki se izraža s porabo fosilnih goriv, je očitna (IPCC, 2022). Nedvoumno je tudi dejstvo, da temperatura zraka narašča, čeprav so številni, s podnebnimi spremembami povezani pojavi na videz protislovni, npr. preveč vode na nekaterih območjih in premalo na drugih (podrobneje smo o problematiki podnebnih sprememb pisali v prvem poglavju knjige).

Da bi bolje razumeli človeško vedenje, povezano s podnebnimi spremembami, je treba opozoriti še na nekaj njihovih značilnosti. Naravni (atmosferski) učinek tople grede znaša 33 °C, zaradi njega je povprečna temperatura na Zemlji okoli 16 °C. Koncentracija toplogrednih plinov, predvsem zaradi uporabe fosilnih goriv, narašča, zato se stopnjuje učinek tople grede ter se po vsem svetu viša temperatura Zemljinega površja in ozračja. Za sodobne podnebne spremembe je značilna tudi povečana verjetnost ekstremnih vremenskih pojavov. Nekaj stopinj višja temperatura morja lahko poveča moč hurikanov, višja morska gladina pa poveča učinek morskih poplav. Dodatno težavo za človekovo dožemanje podnebnih sprememb povzroča dejstvo, da se je povprečna svetovna temperatura v zadnjih 150 letih povečala »le« za nekaj več kot 0,85 °C (Prutsch in sod., 2014), v zadnjih 500 letih pa za kako stopinjo. Vsakdanja izkušnja nam pravi, da to ni veliko, a gre za dvig povprečne temperature na celotni površini Zemlje in ne za lokalne spremembe. Globalni podnebni modeli za prihodnjih sto let predvidevajo dvig temperature med 1 in 6 stopinjami, a tudi več (Nickerson, 2003). Napovedi so negotove, čeprav grede večinoma v isto smer. Tudi ta znanstvena negotovost lahko povečuje dvome v naravo sprememb in s tem v pomanjkanje ukrepanja. Oppenheimer in Boyle (1990; po Nickersonu, 2003) menita, da je za učinke toplogrednih plinov značilno dvoje: (1) nepovratnost ter (2) časovni zamik med emisijami in posledicami. Če prvo zahteva ukrepanje, ga drugo zavira, saj vplivi – oziroma, točneje, povezava med človeškim vedenjem in njegovimi

preživetje človeštva ter nujnem ukrepanju. Zato je več uglednih psiholoških združenj (npr. Ameriško psihološko združenje, Avstralsko psihološko združenje, Psihologi za socialno odgovornost) s svojimi aktivnostmi, največ z različnimi poročili in napotki za ravnanje, opozorilo na pomembna psihološka spoznanja, povezana s človeškim odnosom do podnebnih sprememb in z dejavnostmi, ki bi ljudi vodile v drugačno, okolju prijaznejše vedenje.

Psihološka spoznanja so pomembna, saj je po eni strani značilnost sedanjih podnebnih sprememb prav vloga ljudi pri njihovem nastajanju, po drugi strani pa protislovni podnebni vplivi na različnih območjih (npr. suše nasproti poplavam, hladne zime nasproti vročim poletjem) preprečujejo dosledne in usklajene odzive prebivalcev. Številni vplivi so krajevno posebni zaradi geografskih značilnosti okolja ter vsaj otežujejo splošno razumevanje pojava in ustrezne odzive, ki so lahko tudi kulturno pogojeni. Prav tako podnebne spremembe zaradi njihove dolgoročnosti in različnih pojavnih oblik ljudje težje opazijo. So zapleten pojav, ki ga je mogoče presojati z različnih vidikov. Opozoriti velja še na medijska poročanja, saj skušajo novinarji ohraniti ravnotežje med različnimi pogledi (npr. »naravni procesi« proti »procesom, ki jih je povzročil človek«) in znanstvenim argumentom pripisujejo enako težo kot neznanstvenim, vse to pa v javnosti povzroča dodatno zmedo.

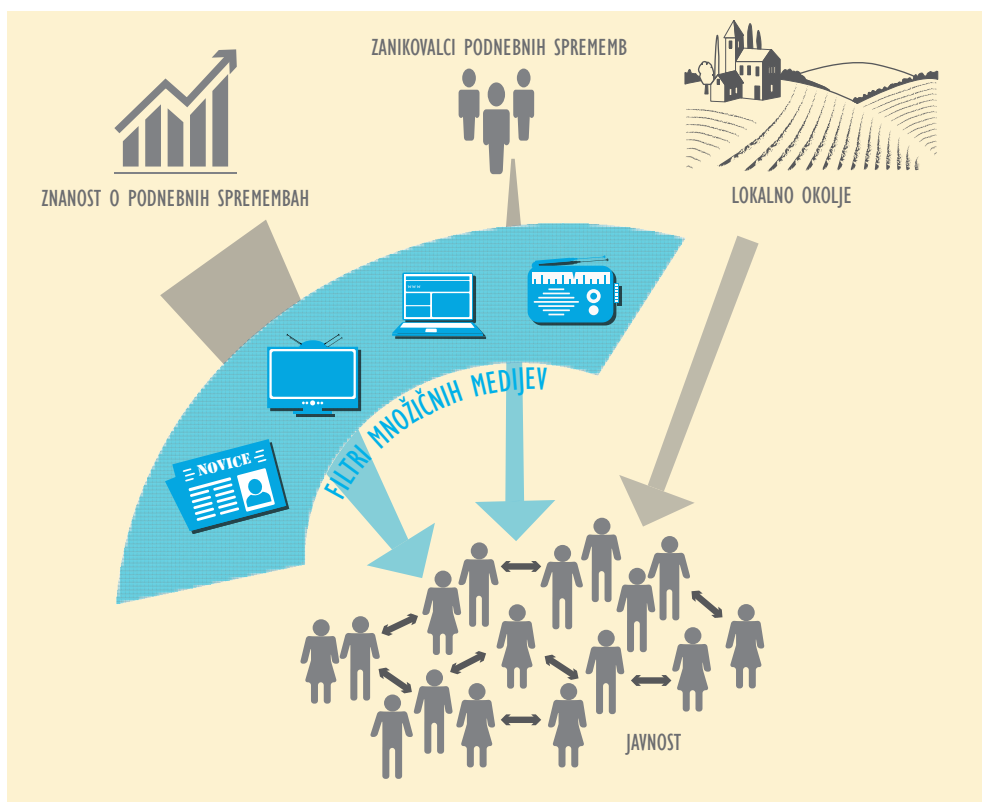
Slika 4.2: Psihološke perspektive antropogenih gonil, vplivov in odzivov na podnebne spremembe.

(Prirejeno po Swim, J. in sod., 2009)

Na sliki 4.2 so prikazane »človeške razsežnosti« podnebnih sprememb, kot jih predstavljajo ugotovitve Ameriškega psihološkega združenja (Swim in sod., 2009). Podnebne spremembe so sicer naravni proces, a povzročajo jih tudi ljudje. Različni učinki podnebnih sprememb na ljudi vplivajo na različne načine in z različno močjo, ti pa v zvezi z njimi ukrepajo. Lahko jih blažijo oziroma preprečujejo, lahko pa se nanje tudi prilagajajo. Odnos do podnebnih sprememb vključuje zaznavo tveganja, psihološko blagostanje, medskupinske odnose, ranljivost različnih skupin, njihovo sposobnost prilagajanja in različna etična vprašanja. Ukrepi se lahko srečujejo tudi z odporom, tako na individualni kot na višjih ravneh, celo državni in svetovni.

Slika 4.3: Dejavniki, ki vplivajo na zavedanje in delovanje javnosti.

(Prirejeno po Sheppard, S. R. J., 2012)

Množični mediji prinašajo tako znanstvena kot neznanstvena sporočila in dajejo enako težo sicer različno utemeljenim vplivom (dognanja znanosti nasproti informacijam zanikovalcev podnebnih sprememb). Prikaz na sliki 4.3 je poenostavljen in prikazuje zgolj najpomembnejše dejavnike vplivanja na zavedanje javnosti, zelo pomemben je tudi vpliv lokalnega okolja, saj gre tu za neposreden »stik« s podnebnimi spremembami. To, kar je daleč v prostoru ali času, nas namreč ne skrbi toliko kot dogodki, ki se zgodijo v našem »domačem« okolju.

Pomembno je upoštevati, da ljudje podnebnih sprememb ne doživljajo samo ali predvsem neposredno, ampak tudi prek poročanja različnih medijev ter z izobraževanjem. Osebna izkušnja je pogosto delna in zato lahko tudi zavajajoča. Sheppard (2012) je pripravil priročnik, v katerem prikazuje psihološko relevantne dejavnike dojemanja podnebnih sprememb in ukrepanja ob njih.

Slika 4.4:

Konkretne oblike pojavljanja naravnih dogodkov lahko celo nasprotujejo ugotovitvam o globalnem segrevanju. Posledice žledoloma na Notranjskem.

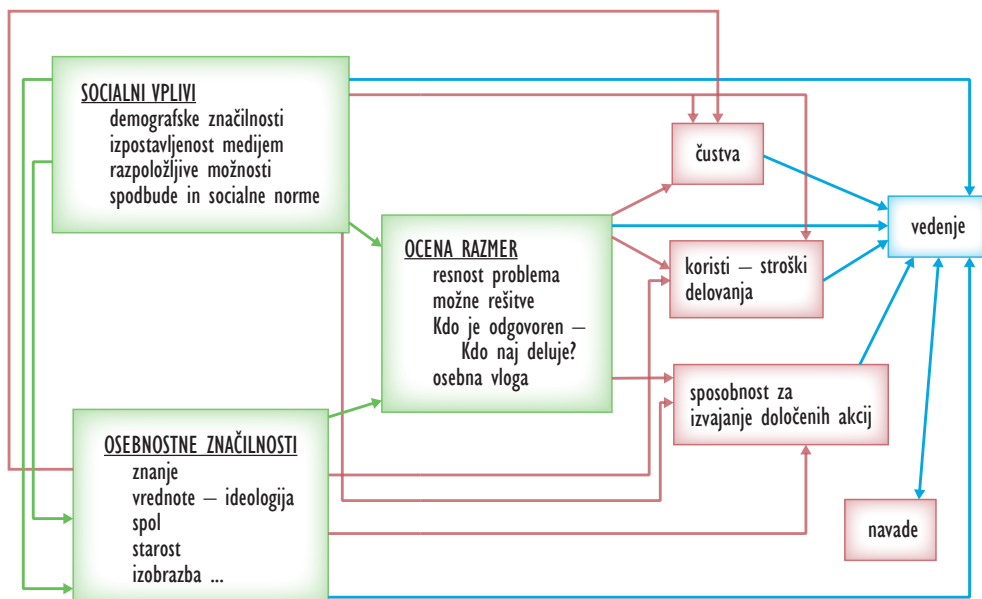

(Foto: Karel Natek, 2014)

V nadaljevanju bomo predstavili, kako ljudje razumejo podnebne spremembe, njihove vzroke, različne pojavne oblike in posledice ter kaj so pripravljeni storiti za njihovo blažitev oziroma preprečevanje. Patchen (2006) v svojem teoretskem modelu izhaja iz raziskovalnih spoznanj o vedenju in stališčih, povezanih s podnebnimi spremembami. Iz modela (slika 4.5) izhaja, da je posameznikovo okoljsko vedenje v danem času pod neposrednim vplivom njegovih čustev (skrbi, jeze, sramu ipd.) do okolja, pričakovanih koristi in/ali stroškov določenih dejanj, njegove zaznane zmožnosti za izvedbo določenih dejavnosti in njegovih navad, povezanih s posameznimi dejanji. Na omenjene spremenljivke vpliva posameznikova ocena razmer (resnost okoljskih problemov, vedenje drugih, učinkovitost različnih dejavnosti), nanjo pa njegove osebne značilnosti in socialni vplivi, ki jim je izpostavljen. Vse to vpliva tudi na njegovo vedenje. Pri tem ne smemo pozabiti na navade, ki večinoma določajo naše vsakdanje vedenje. Človek je navsezadnje bitje navad – vzorcev vedenja, ki so se utrjevali več let, ni mogoče spremeniti čez noč. Vse te spremenljivke obstajajo v dinamičnem součinkovanju; predstavljati si jih moramo kot proces in ne kot stanje, kar v razumevanju ljudi pogosto prevladuje.

V modelu našete določevalke vedenja vsaj v obrisih kažejo zahtevnost razmer, oblikovali pa so jih prav pri raziskovanju človekovega odnosa do podnebnih sprememb. Bežno si bomo ogledali še nekatera teoretska spoznanja, ki bi jih kazalo upoštevati, če želimo razumeti človekov odnos do podnebnih sprememb, vključno s pripravljenostjo na ukrepanje.

Slika 4.5: Model »določevalk« vedenja, pomembnega za podnebne spremembe.

(Prirejeno po Patchen, M., 2006)

4.2.1 Poreklo odnosa do okolja

Odgovore na današnja vprašanja o odnosu ljudi do okolja moramo pogosto iskati v daljni preteklosti človeške vrste, zgodovinski in biološki, v kateri so nastajala in se razvijala številna stališča, vrednote in pogledi, ki še vedno določajo naše ravnanje v okolju. Nastajali so med človekovim bojevanjem za preživetje in mu kazali naravo kot sovražnika, ki ga je treba premagati in iz katere črpa vire za preživetje. Zato imajo današnja prevladujoča stališča ljudi do narave in človekovega položaja v njej dolgo zgodovino in globoke korenine. Že Whitova (1967) je opozorila, da sta sodobna znanost in tehnologija izredno zahodni po poreklu, da imata enako tradicijo, kot je oblikovala razvoj zahodne civilizacije. Kot pravi, je to, »kar ljudje počnejo okolju, odvisno od tega, kar mislijo o sebi v odnosu do drugih stvari okrog sebe. Odnos do okolja je globoko pogojen s prepričanju o naši naravi in usodi ...« To je pogled, po katerem naj narava zgolj služi človeškim potrebam, ljudje pa naj jo uporabljajo tako, kot jim ustreza.

Bookchin (1994) v svojem premisleku o okoljski krizi meni, da misel o prevladi nad naravo izhaja iz prevlade človeka nad človekom, rešitev težav pa zahteva politiko in gospodarstvo, ki bi ponujala demokratično alternativo nacionalni državi in tržni družbi. Poudarja torej socialne korenine okoljskih težav.

Značilen prebivalec je imel v preteklosti negotovo življenje; narava je bila nasprotnik, ki se ga je bilo treba bati in ga premagati. Pravljice in miti iz 12. do 15. stoletja (npr. Rdeča kapica, Janko in Metka) kažejo gozd kot dom zlega in grozljivega, kot kraj, ki se ga je treba izogibati in čim prej priti iz njega. Kot meni McAndrew (1993), smo

nasledili pojmovanje, da sami nismo del narave: narava je tu zaradi naših potreb in ni naša dolžnost, da zanjo skrbimo. Zahodna miselnost narave ni sprejemala take, kot je, ampak jo je hotela prilagajati sebi in svojim željam. Zato je nujno najprej narediti korak v smeri spremembe etične naravnosti, s katerim v našo odgovornost vključimo, poleg drugih ljudi, tudi naravo oziroma okolje. Človek mora vlogo »osvajalca« zamenjati za vlogo enakopravnega člana. Treba je prekiniti navade kulture sedanosti in miselno zaobseči možnosti za takšno družbo, ki bo daleč prekašala našo, saj bomo sicer končali v barbarstvu.

Še danes mnogi menijo, da bodo nove tehnologije rešile naše okoljske težave. Tak pogled na življenje nujno vodi k razvoju, v katerem je pogosto izredno težko doseči spremembe okolju škodljivega vedenja. Naj ob tem opomnimo, da tudi »vrnitev k naravi« v smislu »primitivizacije« družbenih in gospodarskih struktur ni več mogoča. V večmilijardnem svetu bi pomenila parazitizem, splošno sprejeta pa propad (Lem, 1977).

Boulding v knjigi *Podoba* (The Image, 1956) meni, da človeška dejavnost prej temelji na podobi zunanega sveta kot na njegovi objektivni stvarnosti. Če je tako, je pomembno, kakšna ta podoba je ter koliko se ljudje v resnici zavedajo morebitnih nevarnosti in ogroženosti. Prav tako opozarja, da se vse naše izkušnje nanašajo na preteklost, vse naše odločitve pa na prihodnost. Zato je podoba prihodnosti ključna za vsako izbirno vedenje: značaj in kakovost prevladujočih podob prihodnosti sta najpomembnejši vodili njene splošne dinamike. Psihologija govori, da je naša zaznava prečiščena z našimi pričakovanji in vrednotami glede prihodnosti. Na tej podlagi je bilo sprejeto poročilo Združenih narodov *Naša skupna prihodnost*, ki vzdržni razvoj opredeljuje kot zadovoljevanje potreb sedanosti brez ogrožanja zmožnosti prihodnjih generacij po zadovoljevanju njihovih potreb. Tradicionalne podobe, kot meni Olson (1995), postajajo vse manj verjetne in spodbudne. Treba je miselno zaobseči možnosti za družbo, ki bo daleč prekašala našo lastno. Ena takih obetajočih podob naj bi bil pojem »**vzdržne družbe**«. Najprej se je pojavil v sedemdesetih letih v razpravah o strategijah razvoja siromašnejših območij, nato pa je postal na besedni ravni splošno sprejet, vendar veliko manj uresničevan.

Škodljivi okoljski vplivi niso **nujna** posledica tehnološkega razvoja, ampak prej uporabe tehnologij, ki so nedozorele, razsipne in neučinkovite. Vendar ni treba, da take tudi ostanejo. Podoba, ki jo ponuja vzdržni razvoj, ni rousseaujevska vrnitev k naravi, ni zavračanje znanstvenih dosežkov in ni statična utopija, ampak nova možnost raziskovanja na vseh področjih in iskanja vse boljših podob. A sodobne družbe še niso dozorele v tej smeri. Večina ljudi se sicer zaveda okoljskih težav, mnogi jih tudi precej občutijo, a ne vedo, kako bi jih rešili, saj se do okolja prijazno mišljenje bistveno razlikuje od prevladujočega načina razmišljanja sodobne industrijske družbe (Milbrath, 1995). To mišljenje je linearno, vzročno-posledično, razreševanje okoljskih težav pa zahteva sistemsko, tj. na celoto usmerjeno mišljenje, ki se osredotoča na odnose v njej in se ne izgublja v delnih rešitvah.

4.2.2 Še malo evolucije

Za hip se spet vrnimo v človekovo daljno preteklost. Odgovore na nekatera vprašanja bo morda treba iskati tudi v procesih človekovega nastajanja. Sedaj živeči ljudje

imajo namreč povsem iste gene kot njihovi kamenodobni predniki, s tem pa tudi iste omejitve, čeprav morda obenem tudi svojo razvojno nedokončanost. Gardner in Stern (1996) menita, da nas genetski ustroj naše vrste sili v določene načine zaznavanja, mišljenja in vedenja. Obenem omejuje našo plastičnost, tj. možnosti, ki jih prinašajo učenje, vzgoja ipd. Ta dediščina naj bi spodbujala okolju nenaklonjeno vedenje, ki ne prispeva k človeški varnosti. Mnogo velikih socialnih, političnih in okoljskih sistemov je v resnici prezapletenih, da bi jih ljudje lahko povsem razumeli. Simon (1957) je celo postavil teorijo omejene razumnosti, v kateri trdi, da mora odločevalec oblikovati poenostavljen model sveta, da bi ga lahko obvladoval. Ljudje iščejo zadovoljive rešitve in ne najboljših. Izberejo tisto pot, ki zadovolji njihove najpomembnejše potrebe, čeprav izbira morda ni idealna. Ornstein in Ehrlich (po Gardnerju in Sternu, 1996) celo menita, da zaradi svoje evulucijske zgodovine sodobni ljudje ne zaznavajo in se ne odzivajo na počasne, postopne spremembe v okolju. Nekdaj so se namreč ljudje soočali predvsem s hitro in takojšnjo nevarnostjo, na kar so naši možgani tudi uravnani. Okolje naših prednikov je ostajalo razmeroma stabilno vsa tisočletja obstoja. Človeška genetska dediščina torej določa pristranost in izkrivljenost našega zaznavanja ter presoje določenih pojavov in procesov v okolju, ki se kaže tudi v precenjevanju ali podcenjevanju določenih nevarnosti oziroma njihovem nezavedanju. Napačni odzivi so lahko škodljivi, saj ljudje proti določenim nevarnostim (npr. globalne podnebne spremembe, ozonska luknja) sploh ne ukrepajo ali pa pretirano odzivanje zaradi nepomembnih zadev povzroči izgubo časa in virov. Tudi Daniel Gilbert (2007; po Katemanu, 2012) meni, da so se človeški možgani razvili kot odziv na grožnje, ki imajo naslednje štiri značilnosti:

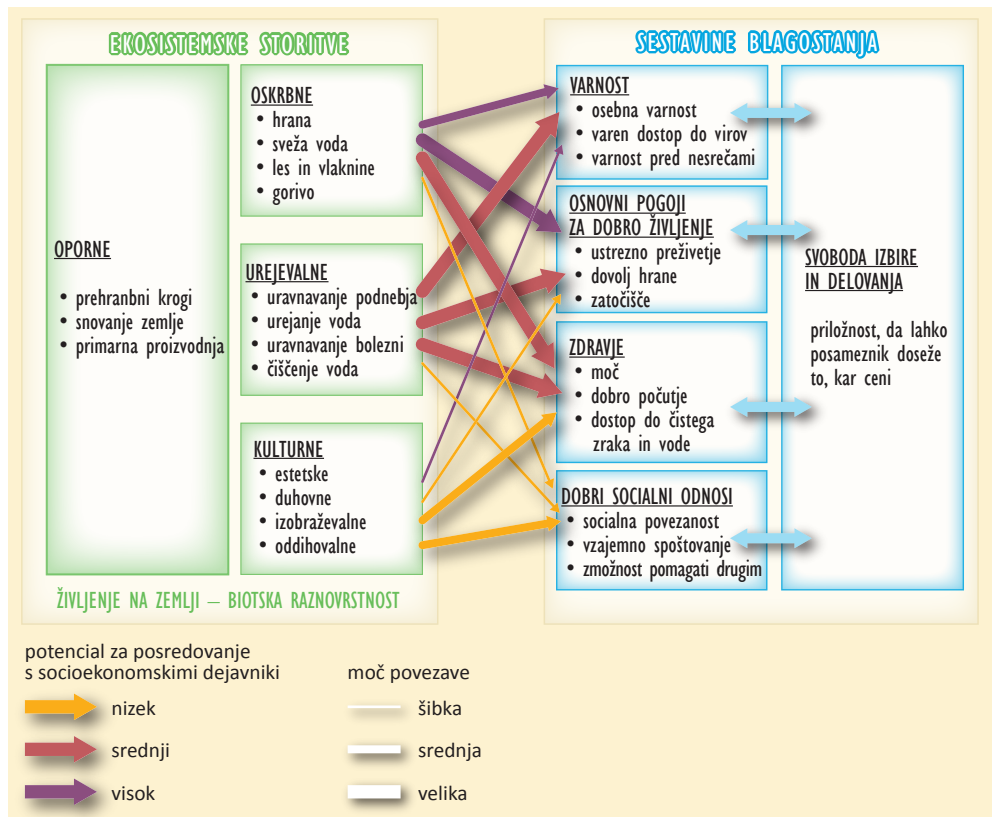
1. globalno segrevanje ni povezano s socialno namerom ali zaroto; naši možgani so specializirani za razmišljanje o nepoštenih namerah drugih, ker je socialna interakcija (tako sodelovanje kot odkrivanje napak) ključna za preživetje človeške vrste; v nasprotju z antraksom in terorizmom podnebne spremembe nimajo izvajalca in so nastajajoča lastnost bolj nejasnih interakcij;
2. globalno segrevanje ne krši moralnih občutkov; v nasprotju z nevarnostmi, ki so povezane s čustvenim odporom, kot je poškodovanje živali ali sežiganje knjige, nas onesnažila v ozračju ne jezijo ali se nam gnusijo;
3. ljudje obvladajo odziv na takojšnjo grožnjo (npr. na lačnega plenilca), ne obvladajo pa delovanja za razrešitev težav v oddaljeni prihodnosti;
4. globalno segrevanje se pojavlja tako postopoma, da ga možgani ne opažajo; čeprav so človeški možgani zelo občutljivi na kemične in fizične spremembe, kot so svetloba, temperatura, pritisk, zvok, velikost in teža, postopnih sprememb ne opažajo.

Vidimo, da gre razmislek različnih raziskovalcev v podobno smer. Ugotavljajo, da za zaznavo nekaterih kritičnih sprememb, ki jih prinašata naša tehnologija in naš način življenja, nismo biološko opremljeni. Lahko pa si pomagamo z izsledki znanosti, ki ni nujno omejena z našimi biološkimi pomanjkljivostmi. Zato ni opravičila za neukrepanje. Nezavedanje ali celo zanikanje podnebnih sprememb ima še druge korenine v človeški družbenoekonomski stvarnosti.

4.3 Teoretična izhodišča za razumevanje odzivanja človeka

Teorij ter spoznanj o človeški naravi, ki bi nam lahko pomagali razumeti odzive ljudi na podnebne spremembe, od njihovega razumevanja do vedenja, je več. Ne domišljaj si, da bom pri tem izčrpen, saj za razumevanje stvarnosti obstaja veliko pomembnih spoznanj. Končno človek vedno deluje kot celota, in če kaj, podnebje zadeva njegovo celotno življenje in blagostanje.

Slika 4.6: Ekosistemske storitve in blagostanje – neposredne in posredne koristi, ki jih družbi nudi ekosistem in omogočajo življenje ter mu dajo vrednost.

(Prirčeno po Hassan in sod., 2005)

Milenijska ekosistemska presoja (2005), štiriletni mednarodni program, skuša ponuditi znanstvene informacije o povezavah med ekosistemskimi spremembami in človeškim blagostanjem. Med ljudmi in preostalimi deli ekosistema obstaja dinamična interakcija, kjer spremenjeni človeški pogoji neposredno ali posredno povzročajo spremembe v ekosistemih, s tem pa vplivajo na blagostanje ljudi. Te spremembe potekajo na več ravneh, lokalni, regionalni in globalni, z najrazličnejšimi medsebojnimi vplivi. Sprememba podnebja lahko te storitve poslabša, pri čemer ne

gre za pojav sam zase, ampak za bistvene vplive na oskrbo z vodo, hrano, varnost, zdravje itn.

4.3.1 Teorija sestavljenih ravni

Do podnebnih sprememb se številni ljudje ne vedejo dosledno, kar nekateri razlagajo s tem, da jih zaznavajo kot psihološko oddaljeno zadevo, ki prizadeva druge kraje in druge ljudi ter predvsem prihodnost. Teorija sestavljenih ravni (angl. *Construal level theory*), ki sta jo razvila Liberman in Trope (2008), govori o štirih ključnih razsežnostih psihološke razdalje: **(1) prostorska** ali **geografska razdalja**, **(2) časovna razdalja**, **(3) razdalja med opazovalcem** in **socialno tarčo** (drug posameznik ali skupina) in **(4) negotovost** (koliko je npr. negotovo, da se bo določen dogodek pripetil). Podnebne spremembe naj bi bile oddaljene na vseh razsežnostih (Spence, Poortinga, Pidgeon, 2012). Po tej teoriji naj bi bila psihološka razdalja do določenega objekta ali dogodka neposredno povezana s predstavo, ki jo imajo o njem ljudje. Psihološko oddaljeni dogodki so zastopani z abstraktnimi konstrukti na visoki ravni, ki jih sestavljajo splošne dekontekstualizirane lastnosti. Psihološko bližnji dogodki so zastopani s konkretnimi konstrukti na nizki ravni in jih sestavljajo posebne kontekstualne podrobnosti. Oboji dražljaji so zastopani v podobnem miselnem prostoru, vse razsežnosti razdalje so prepletene tako, da lahko vpliv na enem vidiku razdalje vpliva na vse druge. Pomembna razlika med abstraktnimi in konkretnimi reprezentacijami je v njihovi čustveni moči in vplivu. Kot pišejo Swim in sod. (2009), abstraktne in časovno oddaljene posledice nimajo konkretnih asociacij s sedanostjo in bližino ter ne vzbujajo toliko strahu. Ugotovitve (Spence, Poortinga, Pidgeon, 2012) kažejo, da so lahko podnebne spremembe na različnih razsežnostih tako psihološko oddaljene kot bližnje.

4.3.2 Teorija iluzije, zaznanega nadzora in duševnega zdravja

Teorija se sicer osredotoča na duševno zdravje, vendar utegne pojasniti tudi podcenjevanje nekaterih groženj. Njena avtorja, Taylor in Brown (1988), menita, da večina ljudi precenjuje svojo spretnost in pozitivne lastnosti ter stopnjo nadzora nad dogodki v zunanjem svetu in da so pretirano optimistični glede svoje prihodnosti. Te zmotne zaznave ali »iluzije« naj bi bile nujne za ohranjanje duševnega zdravja. Lahko pa imajo tudi stranski učinek, da ljudje podcenjujejo nevarnost in verjetnost nekaterih groženj ter ne delujejo preprečevalno. Taylor in Brown navajata empirične podatke o podvrženosti duševno zdravih ljudi tem iluzijam. Ljudje menijo, da so boljši od drugih po mnogih lastnostih (npr. boljši vzniki). Vendar vsi žal ne morejo biti nadpovprečni. Zmerno depresivni ljudje svoje lastnosti presojujejo bolj realistično. Ljudje tudi menijo, da lahko vplivajo na povsem naključne dogodke. Kockarji so npr. prepričani, da imajo večji vpliv na izid, če mečejo kocko, kot če je ne. Podobno so mnogi pretirano optimistični npr. glede svojega zdravja ali okolja. Tem iluzijam je podvržena večina normalnih ljudi, kar še ne pomeni, da ohranjajo duševno zdravje. Iluzije imajo pomemben vpliv na podcenjevanje ogroženosti in neizvajanje preprečevalnih ukrepov. Človek, ki meni, da nadzira okolje in da je prihodnost varna, bo najbrž podcenjeval nevarnost podnebnih sprememb. Raziskave kažejo, da od treh iluzij predvsem **pretirana zaznava nadzora** vodi v nestvarni optimizem in

pomanjkanje ukrepanja. Če pomislimo na zgodovinski izlet v naš odnos do narave in na prepričanost v »vseodrešujočo« moč naše tehnologije, se lahko nad možnostjo prijazne prihodnosti samo zamislimo.

Na zaznavo tveganja vpliva tudi kultura, na kar opozarja več raziskovalcev. Douglas in Wildavsky (1982) razlikujeta pet »kultur« (hierarhično, individualistično, egalitarno, fatalistično in puščavniško), ki se razlikujejo po vzorcih medosebnih odnosov tako, da to vpliva na zaznavo tveganja. Tako npr. hierarhično urejene skupine industrijska in tehnološka tveganja zaznavajo kot priložnosti in tako kot manj nevarna tveganja, egalitarne skupine pa jih zaznavajo kot grožnjo svojemu socialnemu ustroju. Leiserowitz (2006) je s svojimi raziskavami ta pogled podprl.

4.3.3 Miselni modeli

Zaznava tveganja in ravnanje ljudi sta odvisna tudi od njihovih miselnih modelov obravnavanega pojava ali procesa. Miselni modeli so psihološka zastopništva resničnih, hipotetičnih ali zamišljenih razmer. Misel naj bi oblikovala »majhne modele« stvarnosti, da bi predvidevala dogodke, sklepala in podprla razlage. Modeli naj bi nastali v delovnem spominu kot rezultat zaznavanja, razumevanja diskurza ali domišljije. Vključujejo posameznikova prepričanja o omrežju vzrokov in posledic, ki opisujejo delovanje nekega sistema. Bistveno je, da njihova struktura ustreza strukturi tega, kar zastopajo, so zastopništva stvarnosti in odnosov med njenimi različnimi deli.

V povezavi s komuniciranjem tveganja se je razvil pristop, ki temelji na miselnih modelih (Morgan in sod., 2002). Pri preučevanju tveganih projektov so namreč ugotovili, da se izvedenski miselni modeli pogosto bistveno razlikujejo od laičnih, s tem pa je drugačna tudi zaznava tveganja. Izvedenci običajno pripravljajo gradiva, opise, postopke itn., s katerimi nagovarjajo laike, zato se te razlike v razumevanju odražajo tudi v gradivu. Izvedenci pozornost pogosto namenjajo nekaterim tehničnim podrobnostim ali opisujejo svoje poglede na povezano tveganje. Pri tem prezrejo laične miselne modele, za katere so značilne napačne predstave, vrzeli v znanju, ponavljajoči se vzorci nerazumevanja, t. i. prvotne predstave ter prevelike posplošitve (Bostrom in sod., 1994).

Zaradi različnih predstav in gradiva, ki teh razlik ne upošteva, komuniciranje ni učinkovito. Raziskovalci (Morgan in sod., 2002) so tako razvili pristop z uporabo miselnih modelov, za katerega je značilno, da mora uporabnik pridobiti osnovno razumevanje izpostavljenosti, posledic in blažitev v procesu ocenjevanja tveganja, njegova prepričanja pa vplivajo na razlago in uporabo novih informacij, ki morajo biti primerno predstavljene.

Glavni koraki postopka, pri katerem imajo miselni modeli ključno vlogo v komuniciranju, so (Morgan in sod., 2002):

- Oblikovanje izvedenskega modela (pregled znanstvenega znanja o pojavu).
- Izvedba intervjujev o miselnih modelih laikov (odprti intervjuji, ki spodbudijo prepričanja ljudi o pojavu; intervju, oblikovan v skladu z diagrami vplivanja, da bi pokrili ustrezna področja).

- Izdelava vprašalnika o laičnih miselnih modelih (zaradi ocene prevladovanja prepričanj v populaciji).
- Osnovna komunikacija tveganja (katera prepričanja je treba popraviti v komunikaciji, katere luknje v znanju napolniti).
- Ovrednotenje komunikacije (preveriti učinek komunikacije s fokusnimi skupinami, pogovori ...).

Prav na področju podnebnih sprememb opazamo pomembne razlike tako med izvedenci in laiki kot med ljudmi nasploh, ki zato zavirajo sprejetje in izvajanje različnih ukrepov. Sterman in Sweney (2007) omenjata politiko »**čakaj in glej**«, ki izhaja iz zmotnega predvidevanja, da je podnebne spremembe mogoče hitro popraviti, ko škoda postane očitna, podcenjuje pa velik zamik v odzivu podnebja na antropogene vplive. Takšna politika je morda uspešna v enostavnih sistemih, pri zapletenem podnebnem pa vodi v katastrofo in nepovratne spremembe. Bostrom in sod. (1994) omenjajo zamenjevanje toplogrednih plinov in ozonske luknje, dobesedno povezovanje segrevanja z vročino in kožnim rakom ipd. V okviru protiukrepov se ljudje osredotočajo na onesnaževanje nasploh in ne na toplogredne pline. Swim, Markowitz in Bloodhart (2012) omenjajo ugotovitev, da so pojmovanja globalnih podnebnih sprememb povezana s štirimi uveljavljenimi strukturami znanja (miselnimi ali kulturnimi modeli): z ozonsko luknjo, onesnaženostjo ozračja, rastlinsko fotosintezo in krčenjem gozdov ter osebno izkušnjo vremenskih sprememb, ki oblikujejo prepričanja o skoraj vseh vidikih podnebnih sprememb. Zanimiva je tudi razlika pri uporabi izrazov »globalno segrevanje« in »podnebne spremembe«, kjer naj bi bil zadnji bolj nevtralen in manj srhljiv, zato pa tudi manj motivirajoč za delovanje javnosti. Vendar Villar in Krosnick (2011; po Swim in sod., 2012) menita, da lahko uporaba različnih izrazov sicer vpliva na zaznavo določene teme pri javnosti, a da so učinki majhni in nedosledni.

4.3.4 Zaznava nevarnosti in tveganja

Watzlawick (1976) v knjigi *Koliko je resnično resnično?* piše, da obstanek vseh živih bitij temelji na zanesljivih obvestilih o lastnem okolju. Prav na področju, ki ga obravnavamo, je to še posebej pomembno, saj je pravočasna in ustrezna zaznava nevarnosti bistvena za preživetje. Toda opraviti imamo z dogodki, ki se ljudem kažejo kot bolj ali manj verjetni, torej negotovi, oddaljeni in protislovni. To bi bila samo po sebi zgolj znanstvena zanimivost, če ne bi presoja verjetnosti negativnih posledic podnebnih sprememb vplivala tudi na vedenje prizadetih in ustreznost njihovega spoprijemanja z nevarnostjo. Velika objektivna nevarnost ni nujno povezana z ustrezno subjektivno zaznavo. Številne raziskave so pokazale, da se prebivalci krajev, kjer so naravne nesreče pogoste, včasih nič bolj ne menijo za nevarnost kot tisti iz varnejših predelov. Zaznavanje tveganja je namreč zelo subjektivno; od tega je odvisna tudi pripravljenost ljudi na krizno dogajanje.

Skupnost je najbolj ranljiva, kadar je tveganje veliko in pripravljenost majhna, najmanj pa v nasprotnem primeru. Pojem pripravljenosti ima več razsežnosti; nanj vpliva veliko dejavnikov:

- dostopno znanje (strokovne informacije o spoprijemanju z nevarnostjo),

- prevladujoča prepričanja v skupnosti (laično znanje),
- stopnja dejanskega ali zaznanega nadzora nad dogodkom in poznejšimi dejavnostmi,
- prevladujoča odločitvena strategija v kriznih dogodkih,
- izdelanost varnostnih načrtov.

Vnaprejšnja priprava skupnosti na spoprijemanje z nevarnostjo je mogoča z opozarjanjem, izobraževanjem in usposabljanjem, svetovanjem itn.

Čeprav se ljudje danes morda bolj kot kdajkoli zavedajo nevarnosti, ki jo prinašajo podnebne spremembe, je pogosto ne upoštevajo.

Ljudje se z nevarnostjo spoprijemajo na različne načine. Nekateri jo povsem **odstranijo** iz svojih zaznav, drugi jo naredijo **predvidljivo**. Vendar je vedenje v osnovi povezano z negotovostjo, z verjetnostjo dogodka. Kadar v zaznavi nevarnosti gotovost premaga negotovost ali kadar obseg nesreče povzroči krizne odzive, bodo ljudje ukrepali. Kadar pa zaznana pogostost in nizka verjetnost dajeta negativno gotovost, da se nesreča ne bo zgodila, ne bodo ukrepali. Med skrajnostma, ko je verjetnost negotova in je med prebivalstvom velika razlika v zaznavanju pogostosti, je človeški odziv najmanj predvidljiv.

Upoštevati je treba tudi poglede Slovica (1986) in drugih, ki so se ukvarjali z zaznavo tveganja ter proučevali razlike med strokovnjaki in laiki. Presoje slednjih pogosto zajemajo širše vidike, strokovne pa se omejujejo na statistične podatke. Pogosto se lahko vprašamo, zakaj se ljudje včasih takoj odzovejo na opozorilo, drugič pa sploh ne in se celo ne zmenijo za opozorila o resni nevarnosti. Na ta vprašanja sta odgovorila predvsem Fischhoff in Slovic s sod. (Fischhoff in sod., 1981; Slovic, 1986). Iz njihovih raziskav izhaja, da je bojazen pred nevarnostjo večja, če (je) izpostavljenost:

- neprostovoljna,
- neenako razpršena (nekateri imajo korist, drugi škodo),
- neizogibna,
- če izhaja iz neznanega ali novega vira,
- če jo povzroča človek,
- če povzroča skrito in nepovratno škodo (npr. bolezen, ki izbruhne več let po izpostavljenosti),
- če posebej ogroža majhne otroke in nosečnice ter prihodnje generacije,
- če oblika smrti vzbuja posebno grozo,
- če poškoduje znane osebe in ne neznanih žrtev,
- če jo znanost slabo razume,
- če odgovorni vir(i) ponuja(jo) protislovne trditve.

Posamezni dejavniki so med seboj odvisni. Lahko jih uporabimo pri napovedi zaznave nevarnosti. Tako so podnebne spremembe oddaljene, pojavljajo se protislovne

trditve, povzročajo jih človek, škoda je lahko skrita in nepovratna, učinki so neenako razpršeni itn. Kar zadeva človekovo vpletenost v povzročanje podnebnih sprememb, je težava v tem, da to nekateri zanikajo in jih imajo za naravni proces. In v tem primeru ni treba nič narediti.

4.3.5 Socialni precepi in vedenjske pasti

Pojem *vedenjske pasti* ali *precepa* se nanaša na razmere, v katerih se posamezniki ali skupine lotijo obetajoče dejavnosti, ta pa kasneje postane nezaželena in jo je težko prekiniti. Takšne pasti so lahko tako socialne (te so najprej proučevali) kot individualne. Za vse se je uveljavil izraz »*vedenjska past*«. Poznamo tudi *protipasti* (grehi opuščanja), ko se izognemo morebitnemu dobrodejnemu vedenju. Platt (po Bechtelu, 1997) pravi, da se socialna past pojavi v pogojih nasprotja med visoko motivirajočo kratkoročno nagrado ali kaznijo in dolgoročnimi posledicami. Razlikuje naslednje vrste pasti:

- **enoosebne pasti**, ki so najenostavnejše, saj vključujejo le eno osebo in velik časovni odlog pri preobratu ojačevalcev (npr. uživanje sladkarij in kasnejši karies);
- **pasti z drsečimi ojačevalci**, ko ojačevalec nudi vse manj zadovoljstva, dlje ko ga uporabljamo (npr. uživanje droge);
- **pasti z manjkajočim junakom**, ko skupinsko korist prepreči negativno ojačevanje vsakogar, ki bi deloval, in pride do precepa, ko je treba najti »junaka« za rešitev težav (npr. v zelo gostem prometu pade neka stvar s tovornjaka in potreben je kdo, ki bi tvegala ter jo odstranil s ceste, a okleva zaradi nevarnosti);
- **kolektivne pasti** ali **socialne precepe**, ko ljudje delujejo v svojem kratkoročnem interesu in v dolgoročno škodo vseh; v nasprotju nista nujno le posameznik in skupnost, ampak podjetje in skupnost, posamezna država in preostali svet ipd., izid pa je pogosto uničenje vira;
- **vgnezdene pasti**, do katerih pride v socialnih situacijah, ko se vedenje naglo pospešuje, saj nagrade zahtevajo vse hitrejše odzivanje (npr. vse več nasilja v odzivu na prejšnje ravnanje drugih).

Plousova (1993) razdelitev pasti in ustreznih protipasti je bolj vsebinska in poudarja mehanizme vsake od njih. Tako razlikuje:

- pasti časovnega odloga,
- pasti nevednosti,
- pasti vlaganja,
- pasti poslabšanja in
- kolektivne pasti.

Lastnosti posameznih pasti se pogosto sestavijo v **mešano past**, vendar se načela, ki posamezno vodijo, med seboj razlikujejo. Zato bom obravnaval vsako posebej.

Pasti časovnega odloga se nanašajo na razmere, ko kratkoročna korist ali ugodje nasprotuje dolgoročnim škodljivim posledicam. Protipast gre v obratni smeri. Kratkoročno neugodje nasprotuje dolgoročnim koristim (npr. namesto da bi pešačil v peto nadstropje ter s tem prispeval k svojemu zdravju in manjši porabi energije, se vozim z dvigalom). V celoti vzeto gre za nasprotje med kratkoročnimi in dolgoročnimi posledicami neke odločitve oziroma dejavnosti. Ljudje se dolgoročnih posledic sicer pogosto zavedajo, vendar jih ne upoštevajo.

Pri **pasteh nevednosti** se ljudje negativnih posledic ne zavedajo oziroma jih ne zmorejo predvideti. Te pasti so pogoste pri spremembah načina življenja. Značilen primer tovrstne pasti je zgodba o »insekticidni odvisnosti« ameriškega (in še mnogih drugih) poljedelstva. Umetni organski insekticidi (npr. DDT) so bili na začetku zelo učinkoviti. Žal so pobili tudi ptiče in druge sovražnike škodljivcev, slednji pa so nanje postali odporni. Škoda je začela naraščati. Nujni so bili novi in novi insekticidi. Past se je zaprla.

Pasti vlaganja nastopijo takrat, kadar prejšnja vlaganja časa, denarja ali drugih virov ljudi vodijo v izbire, za katere se sicer ne bi odločili. Celo zmerna vlaganja preprečujejo opustitev projekta. Fischhoff in sod. (1981) navajajo, da v ZDA niso opustili gradnje nobenega pomembnejšega jezua, potem ko so ga začeli graditi. Tak primer je vlaganje v propadajoče podjetje. Več kot smo vanj vložili, težje bomo z nadaljnjim vlaganjem prenehali.

Pasti poslabšanja se pojavijo, kadar dejavnost, ki na začetku nagraduje, postopno postaja vse manj privlačna in/ali celo kaznovalna. Past z insekticidi, ki se je na začetku začela iz neznanja, se je kasneje sprevrgla v past poslabšanja. Pasti in protipasti poslabšanja pogosto povzročajo vedenje, ki se opazovalcem, ki celotnega poteka dogajanja ne poznajo, zdi nesmiselno in samouničujoče.

Drugače od do sedaj omenjenih pasti **kolektivne** ali **socialne pasti** oziroma precepi vključujejo več oseb ali strani. Pojavijo se, ko zasledovanje posamične koristi vodi v škodljive posledice za vse. Posameznik nekaj stori, da bi si pridobil takojšnjo, kratkoročno korist, dejavnosti vseh posameznikov v dani situaciji pa dolgoročno vodijo do negativnega izida. Značilen primer tovrstne pasti je »zaporniška dilema«, znana iz matematične teorije iger. Praktičen primer je opisal biolog Garrett Hardin (1968) v Tragediji občinskih pašnikov. Skupna uporaba pašnikov je ob naraščanju števila živali in preseganju zmogljivosti pašnikov privedla do njihovega uničenja. Nasprotovale so si posamične koristi (vsaka žival je prinašala korist lastniku) in skupna škoda (uničenje pašnika). Izid bi bil najboljši, če bi vsakdo deloval v skupnem (javnem) interesu. In kaj vpliva na to, kako bodo ljudje delovali?

Ob zadostni »nagradi« za sodelovanje socialni precep (ali past) postane svoje nasprotje, saj »nagrada« izravna druge koristi. Zavedati se moramo, da je za posameznika pomemben njegov, ne pa skupni dobiček, pomembne pa so tudi razmere in prevladujoča usmerjenost v določeni skupnosti.

Podnebne spremembe oziroma odnos do njih prav tako sodijo v to zgodbo. Kdo in koliko se bo odpovedal napravam in posegom, ki ustvarjajo toplogredne pline? Kako dobro večina ljudi razume in se zaveda dogajanja? Kdo trpi škodo in kdo ima koristi? Kdaj bodo nastopile resne posledice? Še vedno smo ujeti v past kratkoročnega udobja in končne katastrofe, ki bo sledila.

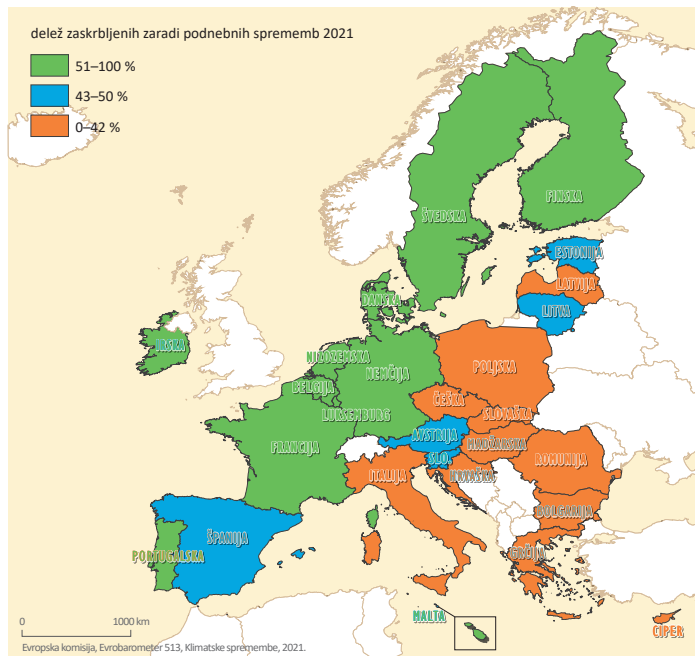
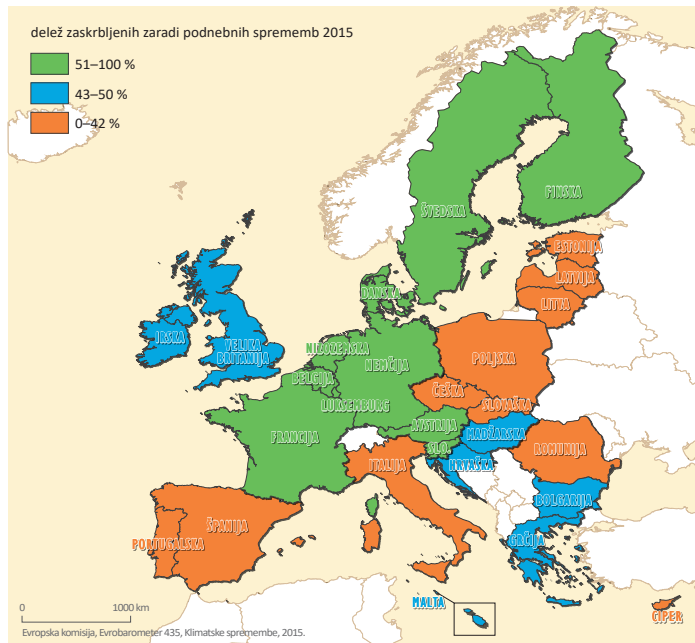
Razlag socialnih pasti je več (Gifford, 2014). **Biosocialne teorije** jih razlagajo z biološkim oziroma »genetskim makeupom« ljudi oziroma menijo, da tekmovalnost in sebičnost v človeškem delovanju prevladujeta. **Teorija tragične izbire** meni, da so neenakost v razdelitvi virov ter s tem stiska in trpljenje naravni in zato nespremenljivi. Številni uveljavljeni ideali (npr. svoboda in enakost) naj bi bili preprosto neskladni. Zato ne ponuja rešitve tovrstnih dilem, ampak jih razglašajo za nujne. **Plattova teorija** socialnih pasti vidi težavo v tem, da ozaveščenost o pomembnosti vedenja v skupnem interesu ni le majhna, ampak je pogosto nepovezana z ustreznim vedenjem (časovno oddaljena). **Teorija enakosti** pravi, da posamezniki svoje razmerje nagrada/vložek primerjajo z razmerji drugih. Enakost ali pravičnost nastopi, ko so ta razmerja enaka. Ljudje skušajo namreč v medsebojnih odnosih utrditi in ohraniti ravnotežje med stroški in dobički. Če ni ravnotežja, je to moteče in oseba bo skušala motnjo odpraviti s ponovnim vzpostavljanjem enakosti. V nasprotju s prejšnjimi teorijami je tu mogoča enakost ali pravičnost brez enakosti virov (ker gre za razmerja). Posameznik bo neenakost virov prenašal, dokler bo menil, da je tisti, ki ima več, v to vložil več napora. Dodati moramo, da lahko posamezniki izide miselno izkrivijo tako, da v svojih očeh ohranjajo enakost. **Teorija omejene predelave** meni, da večina ljudi ne deluje sebično zato, ker bi bili zlobni, ampak zato, ker se ne zavedajo nevarnosti kršitev.

Rešitev globalne krize okolja leži tudi v vzgoji okolju prijaznih stališč in prepričanj v celotni kulturi. Bodoči politiki in upravljavci bi morali biti »popolnoma okolju prijazni«. Toda zato morajo biti taki tudi njihovi volivci. Zimbardo in Leippe (1991) navajata, da obstajajo dokazi o učinkovitosti zgodnjih ekoloških izobraževalnih programov. To seveda ni le nekaj predavanj, ampak neposredna izkušnja narave pod vodstvom učitelja, ki lahko otrokom dovolj podrobno odkrije tako njene lepote kot škodljive posledice neustreznih ravnanj. Po drugi strani lahko množični mediji probleme okolja ohranjajo v središču pozornosti in jih ne puščajo skritih nekje v ozadju. Ljudje se morajo naučiti konkretnih načinov reševanja problemov okolja.

4.4 Stališča in prepričanja o podnebnih spremembah

Omenili smo že, da od osemdesetih let 20. stoletja zanimanje za psihološke vidike podnebnih sprememb vse bolj narašča. To se kaže tudi v izsledkih množice raziskav, od stališčnih do bolj poglobljenih, ki so proučevale različne interakcije med obravnavanimi pojavi. Začnemo lahko s poročili Special Eurobarometra 435 (2015) in 513 (2021), ki prikazujeta različne vidike odnosa do podnebnih sprememb v evropskih državah (slika 4.7).

Slika 4.7: Delež udeležencev v posameznih državah EU, zaskrbljenih zaradi podnebnih sprememb (leta 2015 in leta 2021).

(Prirejeno po Special Eurobarometer 435, 2015, str. 11 in Special Eurobarometer 513, 2021, str. 17)

Vidimo, da so v večini držav EU, predvsem zahodnoevropskih, ljudje precej zaskrbljeni zaradi podnebnih sprememb. Zanimiva je primerjava nekaterih sosednjih držav, npr. Nemčije, Poljske in Češke, kjer so v obeh letih v prvi prebivalci med najbolj zaskrbljenimi (65 %), v drugih dveh pa med najmanj zaskrbljenimi (v obeh državah pod 30 %).

Primerjava zaskrbljenosti prebivalcev EU med letoma 2015 in 2021 še vedno pokaže večjo zaskrbljenost prebivalcev zahodnoevropskih držav v primerjavi z vzhodnoevropskimi. Nastopi pa nekaj manjših sprememb, npr. povečan delež bolj zaskrbljenih prebivalcev Španije in Portugalske, manjši pa Avstrije in Slovenije. Glede na to, da se vprašanje v raziskavah nanaša na najbolj pereč problem, da se zahteva relativna in ne absolutna ocena, gre morda spremembe v delu pripisati vplivom pandemije covid-19 in njenih posledic, ki lahko bodisi potencirajo ali zmanjšajo subjektivno težo podnebnih sprememb.

Seveda gre tu za stališča, ki se še zdaleč ne bodo nujno v takem obsegu prelila v dejanja. Razlike obstajajo tudi med državami z različnih celin, npr. majhno zavedanje v Indiji. Lorenzoni, Nicholson-Cole in Whitmarsh (2007) na osnovi različnih raziskav navajajo vrsto ovir za tako delovanje (preglednica 4.1), sicer za Veliko Britanijo, a ugotovitve lahko veljajo tudi širše. Ovire so individualne in družbene ter, čeprav najbrž ne vse, omogočajo pomemben vpogled v dejavnike, ki ovirajo delovanje v smeri vzdržnega razvoja.

Preglednica 4.1: Individualne in socialne ovire za ukvarjanje s podnebnimi spremembami.

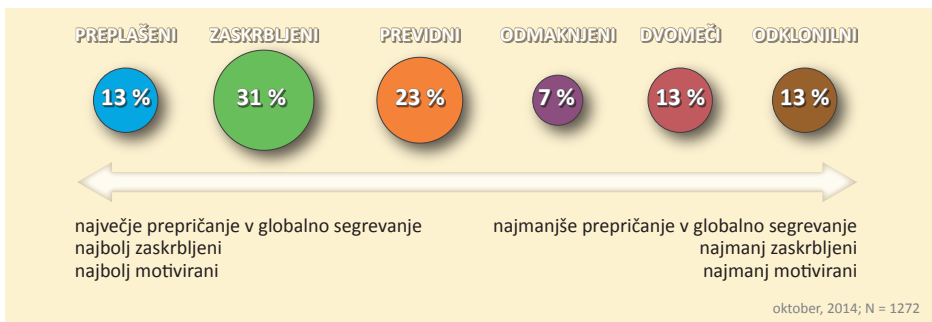
Individualne ovire	Opis ovire
pomanjkanje znanja	Zmeda ter pomanjkanje izkušenj, razumevanja, zavedanja in informacij prispevajo k splošnemu pomanjkanju znanja o vzrokih, posledicah in mogočih rešitvah podnebnih sprememb.
negotovost in skepticizem	Nekateri udeleženci so zaznali znanstvena protislovja glede podnebnih sprememb ter izrazili negotovost in dvom o njihovih vzrokih, pa tudi o resnosti, nujnosti in učinkovitosti delovanja na individualni in mednarodni ravni.
nezaupanje v vire informacij	Nekateri udeleženci niso verjeli informacijam o podnebnih spremembah, ki so jih prejeli od medijev. Menili so, da so podnebne spremembe prikazane pretirano in senzacionalistično ter da je prejeta informacija pristranska in podvržena protislovnim okvirjanjem.
pozunanjenje odgovornosti in krivde	Posebej vlada in industrija naj bi bili odgovorni za ukvarjanje s podnebnimi spremembami.
zaupanje v tehnologijo	Nekateri udeleženci so izrazili mnenje, da bo tehnologija rešila problem podnebnih sprememb.
prepričanje, da so podnebne spremembe oddaljena grožnja	Prevladujoče mnenje je, da so podnebne spremembe oddaljena grožnja, tako v prostoru – vpliva le na druge države in ljudi – kot v času, ker je skoraj nepredstavljen, bodoč problem.
nizka prioriteta podnebnih sprememb	Nekateri udeleženci so trdili, da obstajajo pomembnejše takojšnje prioritete, vključno z družino in financami.

oklevanje pri spremembi življenjskega sloga	Mnogi so izrazili skrb, da bo večja vzdržnost ogrozila njihov življenjski standard, da bo neprijetna in bo več stala.
fatalizem	Nekateri so trdili, da je prepozno za kakršnokoli ukrepanje glede podnebnih sprememb in je zato izguba časa skušati ublažiti podnebne spremembe.
občutek »kaplje v oceanu«	Zaradi obsega problema so se nekateri počutili individualno nemočni.
Socialne ovire	Opis ovire
pomanjkanje političnega delovanja	Pomanjkanje delovanja lokalnih, nacionalnih in mednarodnih vlad je ustvarilo nezaupanje, da bodo vlade prevzele odgovornost ali smiselno, uspešno delovale proti podnebnim spremembam.
pomanjkanje delovanja podjetij in industrije	Številni udeleženci so opazili, da podjetja in industrija ne delujejo in ne bodo delovala vzdržno, ampak le v interesu dobička (»sindrom debele krave«).
učinek »prostega jezdeca«	Posamezniki se lahko odpovejo zanimanju ali delovanju glede podnebnih sprememb, ker opazijo, da drugi ljudje ne delujejo ali ker druge države niso aktivne.
socialne norme in pričakovanja	Uveljavljene socialne norme vsebujejo pričakovanje po porabi. Zeleno življenje se nasploh opaža kot neželjeno, »čudno« ali »hipijevsko«.
pomanjkanje omogočajočih pobud	Sedanja infrastruktura in gospodarstvo sta ljudi »zaklenila« v sedanje vedenjske vzorce. Bolj vzdržna infrastruktura je draga, neprimerna, redka ali neizvedljiva.

(Vir: Lorenzoni in sod., 2007)

Ovir je očitno veliko, kar opozarja na zapletenost in zahtevnost problema. A to so le tiste, ki so o njih poročali udeleženci nekaj raziskav. Koliko pa je še drugih? A različni raziskovalci navajajo podobne težave, kar vendarle zožuje žarišče težav in nakazuje možnosti za ukrepanje. Prav tako moramo upoštevati, da obstajajo tudi razlike med ljudmi znotraj posameznih držav, kot kaže raziskava Roser-Renoufe in sod. (2014).

Slika 4.8: Razčlenitev javnosti ZDA v šest skupin glede na odnos do podnebnih sprememb.

(Vir: Roser-Renoufe in sod., 2014)

Veliko raziskav o odnosu ljudi do podnebnih sprememb je bilo izvedenih v ZDA. Tako Roser-Renouf in sod. (2014) v raziskavi Šest Amerik globalnega segrevanja, izvedeni oktobra 2014, ugotavljajo, da se ameriška javnost glede odnosa do podnebnih sprememb deli v šest skupin, ki jih razlikuje predvsem stopnja prepričanja v obstoj podnebnih sprememb. Vsako skupino odlikuje edinstven vzorec prepričanj o segrevanju, stališč in vedenja. Ena skrajnost so »preplašeni«, ki so zelo zaskrbljeni zaradi podnebnih sprememb in podpirajo odločno delovanje za njihovo zmanjšanje, druga pa »odklonilni«, ki ne verjamejo v njihov obstoj. Vmes so še štiri skupine s šibkejšimi prepričanji (slika 4.8). Omeniti velja tudi tesno povezanost politične pripadnosti in stališč do podnebnih sprememb. V ZDA tako republikanci (in konzervativci) bodisi sploh dvomijo v njihov obstoj oziroma so prepričani v njihovo naravno poreklo, demokrati pa jih bolj povezujejo s človeškim delovanjem (Swim in sod., 2012).

Naša prepričanja o podnebnih spremembah oblikujejo tako naše neposredne izkušnje s pojavi, povezanimi s podnebjem (npr. vreme, skrajni podnebni dogodki), kot posredne izkušnje (npr. v socialni interakciji, prek medijev).

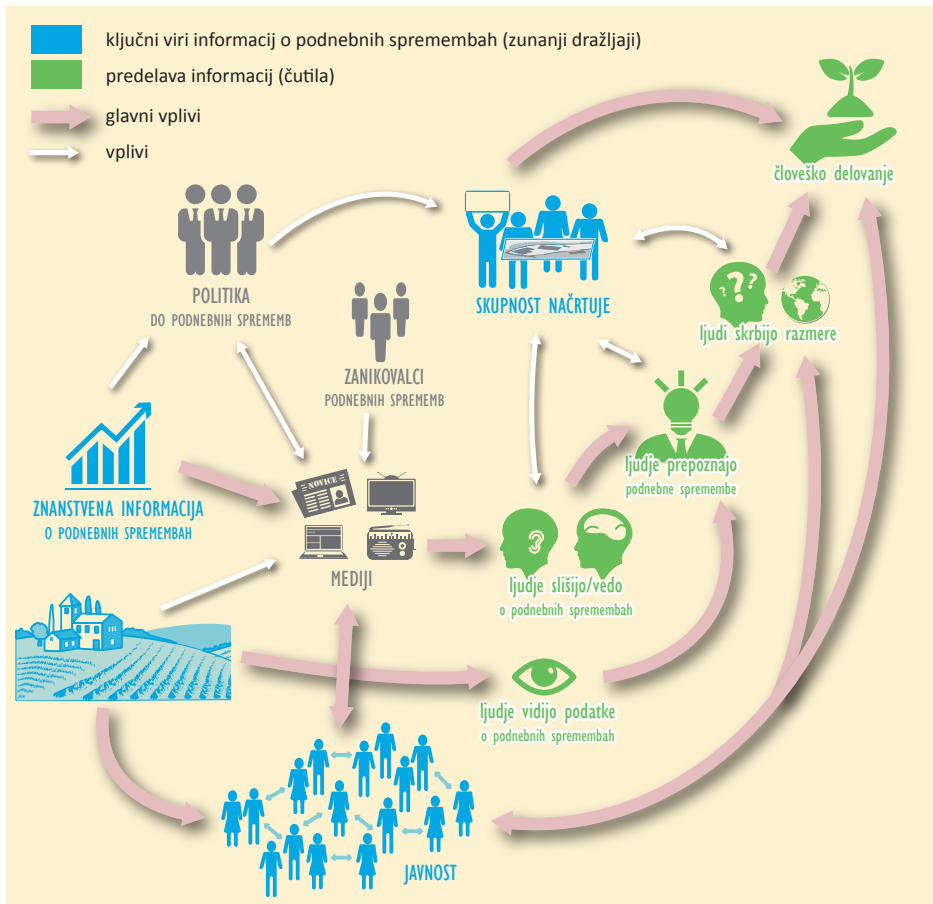
4.5 Od zaznavanja do ukrepanja

Ljudje morajo predvsem spoznati, da so »okvare« in onesnaženje okolja resna grožnja življenju na Zemlji, da k temu prispevamo vsi (čeprav ne vsi enako in čeprav se tega vedno ne zavedamo) in da smo za spremembe prav tako nujni vsi. Sicer smo res na isti ladji, a nekateri se na njej »vozijo v luksuznem razredu«, drugi pa v »podpalubju«. Linearne omejitve, ki jih predlagajo nekateri, ne bi bile do vseh enako pravične. Prav gospodarsko najbolj razvite države, npr. ZDA, Japonska in Kitajska, ki najbolj onesnažujejo okolje, čutijo največji odpor do sprejemanja omejitev, ki bi tako ali tako le »upočasnile propad«, ne pa izboljšale razmer. Po nekaterih teorijah naj bi se človeštvo vedlo »samopopravljivo« šele takrat, ko zadeve pridejo predaleč. Težava s tem optimističnim pogledom je samo ta, da morda (več) ne drži.

Za doseganje premikov moramo razumeti človeka v njegovih izmenjavah z okoljem. Te so določene z njegovo psihološko naravo, a tudi z drugimi značilnostmi, procesi in odnosi (družbene in gospodarske razmere, tehnološki razvoj itd.). Pristop bo moral biti sistemski, tu pa bomo poskusili pokazati zgolj del njegovega psihološkega vidika. Brez upoštevanja zakonitosti človeškega doživljanja in delovanja namreč okolja ne bomo mogli izboljšati, saj izboljšanje zahteva človekovo aktivno posredovanje. Že spremljanje spreminjanja stališč do okoljskih vprašanj (in stališča so za spremembo delovanja pomembna) pokaže, da so podvržena fluktuacijam, da lahko okoljsko zavedanje razmeroma hitro prekrijejo drugi akutni problemi. Človeška pozornost je namreč omejena.

Da bi ukrepali, morajo ljudje spremembo zaznati in prepoznati, mora jih zaskrbeti (prisotna čustva) in šele potem bodo morda spremenili svoje vedenje. Viri informacij o okoljskih (podnebnih) spremembah so zelo različni, od posrednih (npr. številni mediji) do neposrednih (izkušnje v lokalnem okolju) (slika 4.9).

Slika 4.9: Viri informacij o podnebnih spremembah in njihov vpliv na delovanje.

(Prirejeno po Sheppard, 2012)

Čeprav imamo morda okolju naklonjena stališča, nas vsakodnevni situacijski pritiski (npr. želja po udobju, vedenje drugih, ki se vedejo okolju manj oziroma neprijazno) vodijo v nasprotno smer. Naše vrednote nas morda usmerjajo v dobre namene, ki pa jih ne uresničimo. Najlažje je ostati pasiven in nedejaven. Ljudje so **nagnjeni k normalnosti**, k temu, da jih zdramijo šele velike spremembe in hudi pritiski. Pomembno je razmišljati o dolgoročnih in kratkoročnih, o neposrednih in posrednih učinkih vedenja. V pravih razmerah prvi korak vodi v naslednje (učinek »noge med vrati«). Ovire k zahtevnejšemu vedenju lahko to preprečijo. Obstajajo tri široke kategorije vedenja posameznikov, povezanega z bolj vzdržnim razvojem (Clayton, Myers, 2009): **omejitveno, vedenjske izbire** in **izbire tehnologij**. Če prvo, omejitveno vedenje zahteva žrtvovanje, se vedenjske izbire nanašajo na to, kako nekaj narediti. Čeprav se učinek vedenjskih izbir res kaže v zmanjšani porabi virov, je ključna uporaba ukrepov z manjšim vplivom na okolje, npr. javni prevoz namesto osebnega vozila. Da bi bilo

učinkovito, je treba to vedenje ponavljati. Gre torej za spremembo navad. Tehnološke izbire se nanašajo na uporabo inovacij, in če so te prave, je vedenje bolj učinkovito, saj zahteva le eno odločitev (npr. o nabavi tehnologije), ki potem deluje naprej (npr. nakup varčnejše naprave, pri čemer pa ne smemo pozabiti, da tudi njena izdelava zahteva vire). Pri spodbujanju **vzdržnega vedenja** ljudje pogosto razmišljajo le o **omejitvenem vedenju** in ne o **učinkovitejšem vedenju** (ko ukrep izvedemo z manj viri). Prav tu tičijo razlogi, da okolju naklonjeno vedenje pogosto ni priljubljeno, saj se ljudem dozdeva, da zahteva predvsem odpovedi. Zato naj bo prvi korak k spodbujanju vzdržnega vedenja ovrednotenje ovir in spodbud za njegovo izvajanje v primerjavi z uveljavljenim vedenjem. Sledi izbira najustreznjšega vedenja v danih okoliščinah. Upoštevati je treba tako kratkoročne kot dolgoročne, tako neposredne kot posredne učinke. Vsekakor pa je (in bo) na poti k vzdržnemu vedenju veliko ovir, zadržkov in zmot. Časa za spremembe (ki morajo biti planetarne) pa je (pre)malo. Spremembe mora sprejeti človeštvo v celoti in pri tem delovati solidarno, pri čemer se lahko vsaj deloma opira na dejstvo, da je v času svojega obstoja preživel mnoge stiske. Vendar nobena prejšnja kriza ni bila tako globalna, kompleksna ter možno nepovratna kot sedanja, a tudi ne toliko ozaveščena. In prav to nam morda lahko vliva upanje.

Viri in literatura

- Bechtel, R. B., 1997. *Environment & Behavior. An Introduction*. London: SAGE.
- Bookchin, M., 1994. The Ecological Crisis, Socialism, and the Need to Remake Society. *Society and Nature*, 2, 3, str. 1–10.
- Bostrom, A., Granger Morgan, M., Fischhoff, B., Read, D., 1994. What do people know about global climate change? 1. *Mental Models, Risk Analysis*, 14, 6, str. 959–969.
- Boulding, K. E., 1956. *The Image: Knowledge in Life and Society*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Clayton, S., Myers, G., 2009. *Conservation Psychology*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Douglas, M., Wildavsky, A., 1982. *Risk and culture*. Berkeley: University of California Press.
- Fischhoff, B., Lichtenstein, S., Slovic, P., Derby, S. L., Keeney, R. L., 1981. *Acceptable risk*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gardner, G. T., Stern, P. C., 1996. *Environmental Problems and Human Behavior*. Boston: Allyn and Bacon.
- Gifford, R., 2014. *Environmental Psychology*. Colville: Optimal Books.
- Hardin, G., 1968. The Tragedy of the Commons. *Science*, 162, 3859, str. 1243–1248.
- Hassan, R., Scholes, R., Ash, N. (ur.), 2005. Ecosystem and human well-being: current state and trends. URL: <http://www.millenniumassessment.org/documents/document.766.aspx.pdf> (citirano 20. 10. 2015).
- IPCC [Intergovernmental Panel on Climate Change], 2014. *Climate Change 2014. Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Geneva.
- IPCC [Intergovernmental Panel on Climate Change], 2022. *Climate Change 2022. Mitigation of Climate Change. Working Group III contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. URL: www.ipcc.ch (citirano 15. 2. 2023).
- Kateman, B., 2012. *Evolutionary Psychology of Climate Change*. URL: <http://blogs.ei.columbia.edu/2012/01/09/evolutionary-psychology-of-climate-change/> (citirano 25. 10. 2015).
- Leiserowitz, A. A., 2006. Climate change risk perception and policy preferences: the role of affect, imagery, and values. *Climatic Change*, 77, str. 45–72.
- Liberman, N., Trope Y., 2008. The psychology of transcending the here and now. *Science*, 322, str. 1201–1205.
- Lorenzoni, I., Nicholson-Cole, S., Whitmarsh, L., 2007. Barriers Perceived to Engaging with Climate Change among the UK Public and Their Policy Implications. *Global Environmental Change*, 17, 34, str. 445–459.

- McAndrew, F. T., 1993. *Environmental Psychology*. Pacific Grove: Thomson Brooks in Cole Publishing.
- Milbrath, L. W., 1995. Psychological, Cultural, and Informational Barriers to Sustainability. *Journal of Social Issues*, 51, 4, str. 101–120.
- Morgan, G. M., Fischhoff, B., Bostrom, A., Atman, C. J., 2002. *Risk Communication: A Mental Model Approach*. Cambridge: University Press.
- Nickerson, R. S., 2003. *Psychology and Environmental Change*. London: LEA.
- Olson, R. L., 1995. Sustainability as a Social Vision. *Journal of Social Issues*, 51, 4, str. 16–35.
- Patchen, M., 2006. *Public attitudes and behavior about climate change*. West Lafayette: PCCRC Outreach Publication 0601.
- Plous, S., 1993. *The Psychology of Judgment and Decision Making*. London: McGraw-Hill.
- Prutsch, A., Felderer, A., Balas, M., König, M., Clar, C., Steurer, R., 2014. *Methods and Tools for Adaptation to Climate Change*. Vienna: Environment Agency Austria.
- Roser-Renouf, C., Maibach, E., Leiserowitz, A., Feinberg, G., Rosenthal, S., Kreslake, J., 2014. *Global Warming's Six Americas*. October, 2014: Perception of the Health Consequences of Global Warming and Update on Key Beliefs. New Haven: Yale University and George Mason University. URL: <http://environment.yale.edu/climate-communication> (citirano 20. 10. 2016).
- Sheppard, S. R. J., 2012. *Visualizing Climate Change*. London: Routledge.
- Simon, H., 1957. *Models of man. Social and rational*. New York: Wiley.
- Slovic, P., 1986. Informing and educating the public about risk. *Risk Analysis*, 6, str. 403–415.
- Special Eurobarometer 435, 2015. *Climate change*. Bruselj: Evropska komisija. URL: http://data.europa.eu/euodp/data/dataset/S2060_83_4_435_ENG (citirano 21. 10. 2016).
- Special Eurobarometer 513, 2021. *Climate Change*. Bruselj: Evropska komisija. URL: https://climate.ec.europa.eu/system/files/2021-07/report_2021_en.pdf (citirano 15. 12. 2022).
- Spence, A., Poortinga, W., Pidgeon, N., 2012. The Psychological Distance of Climate Change. *Risk Analysis*, 32, 6, str. 957–972.
- Sterman, J. D., Sweeney, L. B., 2007. Understanding public complacency about climate change: adults' mental models of climate change violate conservation of matter. *Climatic change*, 80, str. 213–238. DOI: 10.1007/s10584-006-9107-5.
- Swim, J., Clayton, S., Doherty, T., Gifford, R., Howard, G., Reser, J., Stern, P., Weber, E., 2009. *Psychology & Global Climate Change: Addressing a Multi-faceted Phenomenon and Set of Challenges*. A Report of the APA, Task force on the Interface Between Psychology and Global Climate Change. URL: <https://www.apa.org/science/about/publications/climate-change> (citirano 18. 8. 2018).

- Swim, J. K., Markowitz, E. M., Bloodhart, B., 2012. Psychology and Climate Change. V: Clayton, S. D. (ur.). Beliefs, Impacts, and Human Contributions. The Oxford Handbook of Environmental and Conservation Psychology. Oxford: University Press, str. 645–669.
- Taylor, S., Brown, J., 1988. Illusion and well-being. A social Psychological perspective on mental health, *Psychological Bulletin*, 103, str. 193–210.
- Watzlawick, P., 1976. *How real is real?*. New York: Random House.
- White, L., 1967. The historical roots of our ecologic crisis. *Science*, 155, str. 1203–1207.
- Zimbardo, P. G., Leippe, M. R., 1991. *The Psychology of Attitude Change and Social Influence*. New York: McGraw-Hill.